

Günəl HÜMMƏTOVA (PƏNİYƏVA)

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

E-mail: gunelpeniyeva@mail.ru

Orcid ID:0000-0002-8916-3484

<https://doi.org/10.59849/2309-7949.2024.4.115>

EPIK FOLKLOR NÜMUNƏLƏRİNDƏ MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN İFADƏSİ VƏ MƏNİMSƏNİLMƏSİNİN TƏŞKİLİ VƏ TƏDRİSİ

Açar sözlər: ədəbiyyat, folklor, janr, epik növ

Summary

Günel Hummatova (Paniyeva)

Multicultural values in epic folklore examples organization and teaching of expression and mastery

In the article, the traces of multicultural values in the examples of the epic genre of Azerbaijani oral folk literature are investigated. The article consists of a summary and a main part. In the introductory part, the object and purpose of the research. His position and scientific innovation have been reflected. In the main part, epic folklore examples reflect unity, peace, national values, respect for representatives of other ethnic communities, and approach to folklore examples belonging to those peoples. At the same time, the contribution of the oral folk literature course of higher pedagogical schools to multicultural values is clarified in the article. At the same time, research was conducted on the organization of work on the assimilation of multicultural values in the process of teaching oral folk literature. At the same time, fairy tales of the genre of the epic type. Loads of meaning expressing multiculturalism in proverbs and epics have been investigated. Examples of tolerance and multiculturalism, which are approached from the framework of national moral values, were selected and included in the study. In "Avesta" the problem of the reflection of traces of mythology in fairy tales and epics was considered. In the legends, the national and moral values of the people, intransigence with injustice, honesty, protection of the integrity of the motherland, etc. the reflection of the national-spiritual qualities and values deeply rooted in the hearts of our people for centuries has been clarified. In the teaching of works belonging to the epic genre, it is appropriate to continue them as assignments, homework, or project work for students' independent work in practical exercises.

The role of the nation's spiritual wealth - literature, culture, and arts in general - is irreplaceable in keeping the nation's national and moral values alive. Based on this position, it was considered appropriate to investigate the peculiarities of the manifestation of Azerbaijani multiultraism in the oral folk literature and interesting results were obtained.

Key words: literature, folklore, genre, epic type

Резюме

Гюнель Гумматова (Паниева)

Мультикультурные ценности в примерах эпического фольклора организация и обучение выражению и мастерству

В статье исследуются следы мультикультурных ценностей на примерах эпического жанра азербайджанской устной народной литературы. Статья состоит из аннотации и основной части. Во вводной части излагаются объект и цель исследования. Его позиция и научные новаторства нашли отражение. Эпические фольклорные образцы в основной своей

части отражают единство, миролюбие, национальные ценности, уважение к представителям других этнических общностей, подход к фольклорным образцам, принадлежащим этим народам. Вместе с тем в статье выяснен вклад курса устной народной литературы высших педагогических школ в поликультурные ценности. Одновременно проводились исследования по организации работы по усвоению поликультурных ценностей в процессе преподавания устной народной литературы. В то же время сказки жанра эпического типа. Было исследовано множество значений, выражающих мультикультурализм в пословицах и былинах. Были отобраны и включены в исследование примеры толерантности и мультикультурализма, которые рассматриваются в рамках национальных моральных ценностей. В «Авесте» рассматривалась проблема отражения следов мифологии в сказках и былинах. В легендах отражаются национально-нравственные ценности народа, непримиримость к несправедливости, честность, защита целостности Родины и т. д. выяснено отражение национально-духовных качеств и ценностей, веками глубоко укоренившихся в сердцах нашего народа. При преподавании произведений эпического жанра их целесообразно продолжать в качестве заданий, домашних заданий или проектных работ для самостоятельной работы учащихся на практических занятиях.

Роль духовного богатства нации - литературы, культуры и искусства в целом — незаменима в сохранении национальных и нравственных ценностей нации. Исходя из этой позиции, было признано целесообразным исследовать особенности проявления азербайджанского мультикультурализма в устной народной литературе и были получены интересные результаты.

Ключевые слова литература, жанр, эпический тип.

Giriş. Yazılı ədəbiyyatımızın mövzu, məzmun, ideya baxımından zənginləşməsində, inkişafında şifahi xalq ədəbiyyatının əhəmiyyətli rolu olmuşdur. Ədəbiyyatın bu iki qolunun qarşılıqlı əlaqəsi hər birinin inkişafına əlverişli imkan yaradır. Tarixən daha qədim olan şifahi xalq ədəbiyyatının ilk örnəkləri ibtidai icma quruluşunda meydana gəlmişdir. Ulu babalarımızın ağır əl əməyinə əsaslanan zəhmətlə dolu günlərinin yol yoldaşı nəğmələr, şərqlər olmuşdur. Zaman keçdikcə bunlar cillənmiş, mükəmməl əmək nəğmələri şəklinə düşmüş, əsrlər boyu yaşamışdır. Bu nümunələrdə eyni zamanda multikultural dəyərlərin izləri, Azərbaycan xalqına malik olan milli-mənəvi dəyərlərin kökləri hər bir nümunədə özünü göstərir.

Tədqiqatın obyektı ali pedaqoji məktəblərin şifahi xalq ədəbiyyatı kursunun multikultural dəyərlərə verdiyi töhfələrin aydınlaşdırılmasıdır.

Tədqiqatın predmeti şifahi xalq ədəbiyyatının tədrisi prosesində multikultural dəyərlərin mənimsənilməsi üzrə işin təşkilidir.

Tədqiqatın məqsədi multikultural dəyərlərin səmərəli mənimsənilməsinə təmin edən iş sisteminin əsaslandırılmasıdır.

Ali pedaqoji məktəblərdə şifahi xalq ədəbiyyatı fənnini tədris edən müəllimlər kifayət qədər təcrübəli, elmi tədqiqatla müntəzəm məşğul olan alimlərdir. Müşahidələrdən aydın olmuşdur ki, şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinin tədrisi prosesində tərbiyəvi yöndə maraqlı dialoq qurur, yeni məzmunlu fikirlər səsləndirirlər. Ölkəmizdə yaşayan azsaylı xalqların mənəvi sərvəti xatırlanır, nümunələr üzərində dayanılır. Məsələn, şimal bölgəsindən yazıya alınmış nağıllar, rəvayətlər, lətifələr və s. eləcə də cənub bölgəsində ərsəyə gəlmiş şifahi ədəbiyyat nümunələri üzərində dayanılır. Etiraf etmək lazımdır ki, tələbələrin auditoriyada və auditoriyadan kənar işlərinin təşkilinə kifayət qədər diqqət yetirilmir. Şifahi xalq ədəbiyyatı

yatı nümunələrinin toplanılması, araşdırılması, auditoriyada öyrənilənlərlə müqayisə edilməsi istiqamətində lazımınca iş aparılır. Buna uyğun olaraq olaraq **fərziyyəni** müəyyənləşdirərkən belə bir cəhəti əsas götürmüşük ki, şifahi xalq ədəbiyyatının tədrisi prosesində multikultural dəyərlərin səmərəli öyrənilməsi və mənimsənilməsi o vaxt reallaşar ki, tələbələrin auditoriyada və auditoriyadankənar müstəqil işlərinin təşkilinə nail olunsun.

Tədqiqatın məqsədi və işçi fərziyyəsi aşağıdakı **vəzifələrin** həllini zəruri etmişdir:

- “multikulturalizm” anlayışının mahiyyətinin və Azərbaycan multikulturalizminin başlıca xüsusiyyətlərinin aydınlaşdırılması,

- lirik folklor nümunələrində multikultural dəyərlərin ifadəsi və mənimsənilməsi yollarının açıqlanması;

- epik folklor nümunələrində multikultural dəyərlərin ifadəsi və mənimsənilməsi yollarının aydınlaşdırılması.

- Xalq dramları nümunələrində multikultural dəyərlərin ifadəsi və mənimsənilməsi yollarının müəyyənləşdirilməsi.

Tədqiqatın **metodoloji əsasını** pedaqoji fakt, hadisə və proseslərin dərk edilməsi və dəyişdirilməsi məqsədi ilə tətbiq olunan müddəaların, məktəblilərin mənəvi tərbiyəsinin formalaşdırılmasında rolunu oynayan metod və vasitələrin məcmusu təşkil edir.

Qarşıya qoyulmuş vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün aşağıdakı **tədqiqat metodlarından** istifadə edilmişdir:

- problemlə bağlı metodik, pedaqoji, psixoloji, ədəbiyyatşünaslığa aid ədəbiyyatın öyrənilməsi, nəzəri cəhətdən təhlili və ümumiləşdirilməsi;

- ali məktəb təcrübəsində multikultural dəyərlərin öyrənilməsi və təşkilinin necə reallaşdırıldığını müəyyənləşdirmək üçün məqsədyönlü müşahidə;

Tədqiqatın **elmi yeniliyi** budur ki, burada ilk dəfə olaraq multikultural dəyərlərin öyrənilməsi və mənimsənilməsinin təşkili yolları nəzəri cəhətdən əsaslandırılmışdır.

Multikultural dəyərlərin öyrənilməsi və mənimsənilməsi üzrə işin təşkili ilə əlaqədar ədəbiyyatın tədrisi metodikasında mövcud olan müddəaların zənginləşdirilməsi tədqiqatın **nəzəri əhəmiyyəti** kimi dəyərləndirilir.

Tədqiqatın **praktik əhəmiyyəti** bundan ibarətdir ki, multikultural dəyərlərin öyrənilməsi və mənimsənilməsinin təşkili üzrə konkret tövsiyələr verilmişdir.

Tədqiqatın nəticələrindən ali pedaqoji məktəblərdə, dərslərin təkmilləşdirilməsində, pedaqoji təhsil müəssisələrində ədəbiyyatın tədrisi metodikası fəninin öyrənilməsində, müəllimlərin ixtisasartırma kurslarında istifadə oluna bilər.

Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının epik növü janr baxımından zəngin olub, məzmunca xeyli zəngindir. Bu növün janrları, əsasən, aşağıdakılardır: *asatir, əfsanə, rəvayət, lətifə, atalar sözü və məsəllər, tapmaca, yanıltmac, nağıllar*. Bu janrlara aid nümunələrdən aydınlaşır ki, onlarda milli düşüncənin, milli dəyərlərin, insana sevgi və ehtiramın ən parlaq və ardıcıl ifadəsi əksini tapmışdır. Peda-

qoji universitetlərin filologiya fakültələrində bu janrların hər biri haqqında biliklərin mənimsənilməsinə diqqət yetirilir. Lakin tələbələrin axtarırlara, araşdırmaya cəlb edilməsi işi qənaətbəxş deyildir. Bu, işin bir tərəfidir. Digər və daha ciddi bir məsələni qeyd etməmək mümkün deyildir. Maraqlıdır ki, müxtəlif tədqiqatlarda janrların yaranması, yayılması, toplanması, yazıya alınması, çap edilməsi haqqında danışılsa da, onların milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərləri özündə əks etdirən bənzərsiz sənət nümunələri olmasından kifayət qədər danışılmamışdır. Daha çox konkret nümunələrin təmsalında dar, məhdud çərçivədə təhlillər aparılmışdır. Bu barədə multikulturalizmə aid dərslərlərdə, konfranslardakı çıxışlarda deyilmiş fikirlər problemin həlli yolunda atılmış çox kiçik addımlardır.

Epik növün əsəir janrının tarixən çox qədim olduğunu deməyə tutarlı əsaslar vardır. Əsəir (mif) insanın bədii sənətə sahiblənməsinin ilk dövrlərinə aid olsa da, birinci deyildir. Elmdə sübut olunmuşdur ki, bədii təfəkkürə yiyələnmə mifə qədər müəyyən mərhələlər keçmişdir: animizm, totemizm, fətişizm, antropomorfizm. Deməli, dünya hadisələrinin mifoloji dərki bunlardan sonra başlayır. Tədqiqatlarda əsəirlər bəşəriyyətin uşaqlıq dövrünün məhsulları kimi dəyərləndirilir. Əsəir qədim insanın yaradıcılıq fantaziyasının qurub yaratdığı xəyali, möcüzəli bir dünyadır.

Tədqiqatçılar “Avesta”da əsəir izlərini, nağıllarımızda heyvan və quşlarla bağlı əksini tapan əsəiri təsvirləri təhlil edirlər.

Epik növün geniş yayılmış janrlarından olan əfsanələrə aid nümunələr toplanmış, bir neçə dəfə çap olunmuş, haqqında tədqiqat əsərləri yazılmışdır. Əfsanələrdə ağılasığmaz, möcüzəli, fantastik səciyyəli qeyri-adi hadisələrdən danışılır. Cansız əşyaların dil açıb danışması, insanın başqa varlıqlara çevrilməsi və s. əfsanələrdə tez-tez rast gəlinən təsvirlərdir.

Əfsanələr mövzu baxımından rəngarəng olub, fərqli məzmunlarına görə də diqqəti çəkir. Heyvan və quş adları ilə bağlı olanlar zoonimik əfsanələr adlanır. Yer adları ilə əlaqəli olanlar isə toponimik hesab edilir. Yaxud tayfa, xalq, nəsil adları ilə əlaqəli əfsanələr etnonimik, səma cisimləri haqqında əfsanələr kosmoqonik əfsanələr adlanır. Əfsanələr, həmçinin tarixi şəxsiyyətlər, dini və s. mövzular da da yaranmışdır.

Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı, qəhrəmanları ilə bağlı əfsanələr geniş tədqiq edilmişdir. Bu əfsanələrdə vətənpərvərlik, qorxmazlıq, dürüstlük, düzlük kimi dəyərlər ön plana çəkilir. İsgəndərlə bağlı əfsanələrin birində göstərilir ki, bir çox ölkələri zəbt edən böyük fəth Şirvanı da tutmaq qərarına gəlir. Qoşununu Şirvan qalasının qarşısına yığan İsgəndər Şirvanın hökmdarı olan qadına məktub göndərir. Məktubda bildirir ki, əgər hökmdar təbə olmasa, qan töküləcək. Lakin Şirvanın hökmdarı ölkəni təslim etməyəcəyini bildirir. Xeyli davam edən qanlı döyüşlər başlayır. İsgəndərin qoşunu qaladakıların müqavimətini qıra bilmir. Qəzəblənmiş İsgəndər Şirvanın çox geniş dairədə mühasirəyə alınması barədə əmr verir. Qoşununda olan vəhşi tayfa döyüşçülərini hücum zamanı ön cərgələrdə yerləşdirir. Hökmdar qadın illər boyu bəsləyib saxladığı sayısız-hesabsız ilanları İsgəndərin qoşununun içərisinə yönləndirir. Qoşun zəhərli ilanların əlindən zara gəlir.

İsgəndər xəzinəsini Şirvan torpağında basdırır. Qadın hökmdara isə ən güclü pəhləvanını onun özü ilə təkbətək döyüş üçün göndərməsini xahiş edir. Hökmdar qadın döyüşə özü gəlir. Döyüşün qızgın vaxtında İsgəndərin dəbilqəsi başından düşür. Heyrət içində olan hökmdar qadın İsgəndərin buynuzundan yapışib onun dizlərini yerə gətirir. Buynuz sınır və yarısı torpağa sancılmış vəziyyətdə qalır. Gücü buynuzunda olan İsgəndər məğlub olur, qoşununu Şirvandan çıxarıb öz vətəninə döndür. Əfsanədəki möcüzə yalnız bundan sonra özünü qabarıq göstərir. Sən demə, İsgəndərin sınaq torpağa sancılı qalmış buynuzu onun Şirvan torpağına basdırdığı xəzinəsinin keşiyini çəkirmiş. İnsanlar xəzinəni axtarmaq fikrinə düşəndə buynuz yeri lərzəyə gətirir, xəzinə torpağın altında hərəkət edir, yerini dəyişir. Sən demə, Şamaxıda baş vermiş dəhşətli zəlzələyə də səbəb buynuz imiş... [3, 197].

Bu əfsanədə də xalqın milli-mənəvi dəyərlərinin parlaq ifadəsini görürük. Ədalətsizliklə barışmazlıq, dürüstlük, vətənin bütövlüyünün qorunması və s. əsrlər boyu xalqımızın qəlbində dərin kök salmış milli-mənəvi keyfiyyətlər – dəyərlərdir.

Rəvayətlər bir vaxtlar epik növün nağıllar qrupuna daxil edilsə də, sonralar həqiqi dəyərini aldı. İzah olundu ki, həcmcə yığcam olan bu janrın əsasında tarixdə baş vermiş hadisə dayanır. Daha dəqiq deyilsə, rəvayətin məzmununu müəyyən tarixi hadisə, tarixi şəxsiyyət, məşhur abidə və s. haqqındakı fikirlər təşkil edir.

Tədqiqatlarda qaravəlli də epik növün janrı kimi təqdim və təhlil olunur. Bu janra məxsus nümunələrdə daha çox yumoristik əhvalat, gülməli səhnələrə geniş yer verilir.

Təəssüf ki, bu janrların araşdırılmasında da onlarda əksini tapmış milli-mənəvi dəyərlərin aşkara çıxarılması, münasibət bildirilməsi, tərbiyə işindəki əhəmiyyətli rollarının qiymətləndirilməsi diqqətdən kənarda qalmışdır.

Epik növün janrlarından olan nağıl sayca çox olub, daha geniş yayılmışdır. Etiraf edilməlidir ki, bu janr tədqiqatçıların diqqətini daha çox cəlb etmiş və ciddi araşdırmaların meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. Nağıllar məzmunca son dərəcə zəngindir. Xalqın keçdiyi tarixi yol, qarşılaşdığı fəlakətlər, sevincli, fərəhli günlər, vətənlə bağlı arzu və düşüncələr, təbiətə, insanlara münasibət və s. nağıllarda öz geniş əksini tapıb. Nağıllarda milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərlərin yaşadılmasını, digər dinlərə mənsub olan insanlara hörmətlə yanaşıldığını müşahidə etmək mümkündür. Təəssüf ki, məsələnin bu tərəfi nağılların araşdırılmasına həsr edilmiş tədqiqatlarda zəif işıqlandırılmışdır.

Nağıllarla bağlı digər bir mühüm məsələnin də xatırladılması yerinə düşər. Şifahi xalq ədəbiyyatının digər janrları kimi, nağıllar da yazılı ədəbiyyata əhəmiyyətli dərəcədə təsir etmişdir. Yazıçı və şairlərimiz zəngin xəzinəni – nağılları öyrənməklə zənginləşmişlər. Xalq dilinin şirinliyini, gözəlliyini, xalqın ideallarını mənimsəməklə yanaşı, mövzu, ideya baxımından da tükənməz mənbə ilə üz-üzə dayandıqlarını başa düşmüşlər.

Nağılların qruplaşdırılmasına (təsnifatına) fərqli yanaşmalar çoxdur. Daha geniş yayılan təsnifat aşağıdakıdır:

– heyvanlar haqqında nağıllar;

- sehrli nağıllar;
- məişət nağılları.

Bəzi tədqiqatçılar bunların sırasında *tarixi nağılları* da qeyd edirlər. Bu nağıllara aid nümunələrlə tanış olanda maraqlı mənzərə ilə qarşılaşmaq mümkündür. İnsan həyatının, sosial mühitin elə bir sahəsi yoxdur ki, nağıllarda geniş əks olunmasın. Tarixin ən dərin qatlarına gedən nağıllarımızda ibrətamiz hadisələrin, əxlaqi-didaktik baxışların ifadə olunduğunu müşahidə etmək mümkündür. Sadə bir süjet üzərində qurulan nağıllarda bəzən elə mühüm fikir və ideyalar ifadə olunur ki, onu şərh, təhlil olmadan dəyərləndirmək çətindir. Bu baxımdan ümumtəhsil və ali məktəblərdə üzərində dayanılan “Dərzi şagirdi Əhməd” nağılı səciyyəvidir. Öncə onu qeyd edək ki, Şah Abbas obrazına Azərbaycan nağıllarında tez-tez rast gəlmək olur. Tədqiqatçılar nağıllarda onun amansız, zalım, ədalətsiz bir hökmdar kimi təqdim edildiyini göstərir. “Şah Abbasın zülmkar, qəddar, işğalçı bir şah kimi təsvir olunduğu nağıllardan “Daşdəmirin nağılı”, “Üç bacı”, “Saleh və Valeh” və s. göstərə bilərik. Bir çox nağılların əvvəlində xalq belə yumoristik ifadəni təkrar-təkrar işlədir: “*Şah Abbas cənnət məkan, tərəziyə vurdu təkən, iki qoz bir girdəkan*”, “*Saleh və Valeh*” nağılında isə xalq Şah Abbas sarayının ədalətsizlik və rüşvətxorluğunu açıb göstərirdi... Bəzi nağıllarda Şah Abbasa nisbətən *hüsn-rəğbət hiss olunur. Görünür şahın tərəfdarları, yəni yuxarı sinif nümayəndələri Şah Abbası xeyirxah, ədalətli padşah kimi qələmə verməyə çalışmış, “cənnət məkan” adlandırmış, hətta çox zaman xalqın bu şah haqqında yaratdığı nağıllara öz istədikləri epizodları, əhvalatları artırmış, yaxud qondarmışdır.*” [4, 213-214].

“Dərzi şagirdi Əhməd nağılı”nda Şah Abbas, əsasən, zalım və amansız hökmdar kimi təqdim edilmişdir. Nağıl maraqlı süjet üzərində qurulmuşdur. Vəzir Allahverdi xanla birlikdə dərviş libasında ölkəni gəzən Şah Abbas bir dərziyə qonaq olur. Axşam söhbət zamanı şagirdinin yuxuladığını görən dərzi onu oyadır. Şagird yuxudan oyadıldığına çox təəssüflənir, bununla maraqlanan ustaya və qonaqlara “bir yuxu görürdüm ki, heç olmayan kimi” cavabını verməklə kifayətlənir. Təkidlərə baxmayaraq yuxunun məzmunu haqqında bircə kəlmə də danışmır. Maraqlıdır ki, şagird ədəbli, böyük-küçük yerini bilən bir gənc kim diqqəti cəlb edir. Lakin inadkarlıq edərək nağıl haqqında danışmaqdan imtina edir. Şah Abbas taxta çıxan kimi Əhmədi çağırtdırır, lakin gənc oğlan yenə inad edir. Şah onun edamı haqqında hökm versə də, fikrindən dönmür. Vəzir Allahverdi xanın məsləhəti ilə Əhməd zindana salınır. Lakin amansızlıqla döyülür. Şah Abbasın gözəl qızı Pəri Soltan zindana salınmış Əhmədi təsadüf nəticəsində görür, yaralarına məlhəm qoydurur. Pəri Soltanın göstərişi ilə Əhmədin onun sarayına keçməsinə imkan yaradılır. Nağılın sonrakı səhifələrində Firəng padşahının dəfələrlə çətin suallarla Şah Abbasın üstünə gəlməsi, Əhmədin müşkül məsələləri asanlıqla həll edərək ölkəni təhlükədən xilas etməsi və nəhayət, Pəri Soltanla qovuşması təsvir olunur. Nağılın finalı çox maraqlıdır: “*Bu əhvalatdan bir müddət sonra Şah Abbas Pəri Soltana qonaq getdi. Bir çox otaqlardan keçib Pəri Soltan xanımın xüsusi istirahət otağına çatdı. İçəri girəndə gördü ki, Əhməd uzanıb, Pəri Soltan da onun ba-*

şının üstündə oturub. Bunlar Şah Abbası gördülər, həya eləyib tez yerlərindən qalxdılar. Pəri Soltan xanım qaçıb pərdənin dalında gizləndi.

Əhməd qah-qah çəkib güldü.

Şah Abbas Pəri Soltanı pərdə arxasından çıxarıb, hər iki övladının üzündən öpüb dedi:

– Əhməd, söylə görüm, mən qapıdan girəndə Pəri Soltan niyə qaçıb gizləndi, sən niyə qah-qah çəkib güldün?

Əhməd gülə-gülə dedi:

– Atayı-mehribanım, ürəyin şad olsun, çünki o yuxu ki mən görmüşdüm, zahir oldu, ona görə qah-qah çəkib güldüm. İndi daha açıb deyə bilərəm. Çünki bu günü gözləyirdim.

Qibleyi-aləm, onda mən yuxuda gördüm ki, bir ay mənim başımın üstündə doğdu, birdən-birə bir qara bulud gəlib onu aldı. İndi həmin yuxu zahir oldu. Pəri xanım ay, sən də buludsan”[2].

Həcminə görə çox da böyük olmayan bu nağılda nələr yoxdur?

- dürüslük və düzlük dəyərləri;
- doğma yurda sonsuz məhəbbət;
- yaşlılara hörmət və ehtiram;
- hiyləyə qarşı ağıl və təmkinlilik;
- iradəlilik və dözümlülük və s.

Xalq nağılda öz qəhrəmanını sevə-sevə tərənnüm edir. Əhməd hələ ilk gənclik dövründə ədəbli, kamallı olması ilə diqqəti cəlb edir. Ustanın tapşırığını eşidən Əhmədin davranışı, “baba dərvişlə” danışığı bunu təsdiq edir: “Şagird o saat baş üstə deyib özünü dərvişlərə yetirdi, ədəbnən salam verib dedi:

– Baba dərviş. Ustam deyir ki. bu gecəni mənə qonaqdılar, başqasına dil verməsinlər...”[2]

Nağılın sonrakı epizodlarında, digər insanlarla ünsiyyətində də Əhməd əsl mərifət sahibi kimi davranır. Hətta düşmənin – Firəng padşahının adamları ilə rəftarında da mədəni davranışı ilə diqqəti cəlb edir. Xalqımıza məxsus nəcib sifətləri özündə cəmləyən Əhməd vətənin dar günündə şəxsi incikliklərini bir kənara qoyur, yurdunun başının üstünü almış təhlükənin sovuşması üçün bilik və bacarıqlarını əsirgəmir. Bu obraz xalqın əxlaqi-mənəvi dəyərlərini layiqincə nümayiş etdirən ədəbi qəhrəman səviyyəsinə yüksəldilmişdir. Onun məntiqi düşüncəsi müdrikliyindən xəbər verir. Əhmədin Firəng padşahının zahirən sadə görünən, lakin hiyləgərcəsinə düşünülmüş suallarını cavablandırması xalq müdrikliyindən xəbər verir.

Nağılın məzmunundan aydınlaşır ki, onda digər millətlərin nümayəndələrinə, başqa dinlərə mənfi münasibətin izini belə müşahidə etmək mümkün deyildir. Hətta ölkəyə hədə ilə daxil olan Firəng padşahının adamlarına münasibətdə də insanpərvərliyin, ölkələrarası qaydaların rəhbər götürüldüyünü görmək mümkündür. Halbuki gələnlər özlərini elçi kimi yox, qəsbkar, iddialı aparırlar. Firəng padşahının vəzirinin hər dəfə təkrar etdiyi sözlər bunu təsdiq edir: “Yoxsa sən tor-

pağını at torbasında daşıdaram”;[2] “*Sənin üstünə o qədər qoşun töküüm ki, göydə ulduzların sayı olsun, qoşunun sayı olmasın*” [2].

Bu gün geniş elmi ictimaiyyətin müzakirə obyektinə olan multikulturalizmin mahiyyətində ifadə olunanların – etnik, irqi, dini, milli bərabərliyin tənzimlənməsinin şifahi xalq ədəbiyyatının digər janrlarında olduğu kimi, nağıllarda da aydın şəkildə müşahidə etmək mümkündür. Məsələn nağılda, yaxud başqa bir janra məxsus nümunədə müxtəlif millətlərdən olan obrazların iştirak etməsində deyildir. Bu olmadan da dəyərlərin bu və ya digər nümunədə necə əksini tapdığını görmək və qiymətləndirmək mümkündür. Bunun ən yaxşı nümunəsini “Dərzi şagirdi Əhməd nağılı”nın təmsalında nəzərdən keçirdik.

Epik növün janrlarından olan dastanlarımızda milli-mənəvi dəyərlərimizin geniş əks olunduğunu deməyə ciddi əsas var. İstər məhəbbət, istərsə də qəhrəmanlıq dastanlarımızda digər millətlərdən olan obrazların yer aldığını, heç bir ayrı-seçkiliyə yol vermədən təsvir edildiklərini görmək mümkündür. Xalqımız həyatda milli mənsəbiyyətə görə heç kimə fərq qoymadığı kimi, dastan janrında yaratdığı sənət nümunələrində də fərq qoymamışdır. Dosta dost, düşməyə düşməni olmuşdur. Zərərini çəksə də, çox vaxt bağışlayan olmuş, ürəyi yumşaq olmuş, amansız düşməni azad buraxmışdır. Bunu “Kitabi-Dədə Qorqud”da, “Koroğlu”da, “Qaçaq Nəbi”də və digər dastanlarımızda da görmək mümkündür. Bir sıra dastanlarımızda isə ayrı-ayrı obrazların vasitəsilə milli ayrı-seçkilik salanların mənfi, mənfur obrazlarını yaratmışlar. Bu baxımdan “Əsli və Kərəm” daha məşhurdur. Dastan türk xalqları içərisində geniş yayılmış, onun türk, özbək, qazax və s. variantları yaranmışdır. Dastanda baş verən hadisələr Gəncə, bəzi variantlarda isə İsfahanla bağlanır. Dastanın məzmunundan aydınlaşır ki, hadisələr Azərbaycan türkləri ilə ermənilərin yaxın, qonşu yaşadıkları ərazidə baş vermişdir. Əsərdəki obrazlardan Qara keşişin Gəncə xanı Ziyad xanın vəziri olması deyilənləri təsdiq edir. Maraqlı süjeti, mükəmməl kompozisiyası ilə diqqəti cəlb edən dastan şeirlərinin bədii keyfiyyəti də diqqəti cəlb edir. Əsərin başlanğıcı nağıllarda xatırladılan əhvalata bənzəyir. Nəzir-niyazdan sonra iki valideynin oğlan və qız olmaqla övladları dünyaya gəlir. Bu uşaqları gələcəkdə evləndirmək hər iki valideynin arzusu olur. Dastanda da Ziyad xanın oğlu, erməni Qara keşişin qızı dünyaya gəlir. Yalnız 15-16 yaşlarında bir-birini görən bu gənclərin – Mahmud və Məryəmin arasında mehriban dostluq, sonra isə məhəbbət yaranır. Bir-birini Kərəm və Əsli adlandıran bu gənclərin arzusu gerçəkləşmir. Ziyad xandan toy tədarükü görmək təklifini alan Qara keşiş qızını da götürüb Gəncədən qaçır. Məhz bundan sonra Kərəmin didərgin həyatı başlayır. Qara keşiş ölkədən-ölkəyə, şəhərdən-şəhərə keçməklə iz itirir, Kərəmi çaşdırır. Kərəmi aldadan, ona böhtan atan Qara keşiş bu izdivaca əsla razı olmur. Nəhayət, Hələb paşasının və çoxlarının tələbləri qarşısında tək qalan Qara keşiş toya razılıq versə də, Əslinin təlsimlədiyi paltar ilə hər iki gəncin ölümünə bəis olur.

Xalqımıza məxsus gözəl əxlaqi-mənəvi keyfiyyətləri dastanın hər səhifəsində görmək mümkündür. Dastan yaradıcıları hər iki gəncin saf, həqiqi məhəbbətini tərənnüm etməkdən usanmırlar. Əslinin erməni – yad millətdən olması, başqa dinə tapınması dastan yaradıcılarını qətiyyətlə narahat etmir. Dastan yaradıcıları üçün

insan, onun hissləri, saf duyğuları və düşüncələri əsasdır. Din ayrılığı, milli mənsubiyyət onlar üçün həlledici deyildir. Amma Qara keşiş tamamilə əksinə düşünür. Uzun illər Azərbaycan türkləri ilə bir yerdə yaşayan, yüksək vəzifə tutan keşiş bu millətə ürəyində dərin nifrət bəsləyir. Gənclərin arzu və istəklərinin onun üçün heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Kin, nifrət onun qəlbindən övlad məhəbbətini silmişdir...

Atalar sözlərinin məna yükünə başqa yöndən yanaşsaq, bəzi nümunələrində bölüşdürmə mənasını özündə ehtiva edən nümunələrə rast gələ bilərik. Bölüşdürmə mənasında işlənən atalar sözləri vardır ki, bunlarda da yenə tolerantlıq hiss olunur. Əgər insanlar bir-birlərinə hörmətlə yanaşıb birgə yaşamasalar, əllərində olan heç bir neməti bölüşə bilməzlər. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, elin qədrini bilməyən xalqın yükünü daşıya bilməz. Bu tip nümunələr insanlarda paylaşmaq hissini formalaşdırır:

“Bir çörək özün ye, birində Allah yolunda ver” [1, 57] *“Verən əl kəsad olmaz”*, *“Sən birin ver, Allah əvəzində minin verər”*, *“Bir mix bir nalı, bir nal bir atı, bir at bir igidi, bir igid bir eli saxlar”*; [1, 59] kimi nümunələrdə xalqlar arasındakı, insanlar arasındakı münasibətin bərabər olması və aralarında fərqi qoyulmamasına gətirib çıxardır və eyni zamanda da, milli-mənəvi dəyərləri özündə cəmləşdirərək bərabər hüquqluluğun, birgəliyin, sülhün təbliğinin əksi özünü göstərir. Bu da multikultural dəyərlərin və multikultural izlərin tarixi qaynaqlarının Azərbaycan ədəbiyyatındakı məna yükünün və zamanının təyin edilməsində əsas faktı təyin edir.

Əgər biz epik növün nümunəsi sayılan atalar sözlərinin hər bir nümunəsini diqqətlə nəzərdən keçirtsək, hər bir nümunədə bu və ya digər dərəcədə multikulturalizm, tolerantlıq özünü göstərməyə başlayacaq. Belə ki, bir neçə atalar sözlərinə tolerantlıq çərçivəsindən yanaşaraq tədqiq etsək, görürük ki, burada irqindən, dinindən, cinsindən asılı olmayaraq insanlar arasındakı dostluq və əlaqələrin olması, milli-mənəvi dəyərlərə üstünlük verilməsi əsas prinsip kimi vurğulanır.

Məsələn, *“Dost gəlişi bayram olar”* [1,60] atalar sözündə əsas məna yükü dostun hər gəlişinin bayrama çevirilməsinə fokuslandığı halda, milli dəyərlərin ən həssas məqamı olan həmin dostun həyatımızdakı rolu və funksiyasının əsas önəm təşkil etdiyinin tam şəkildə ifadəsini verir. Bu da insanlar arasında dostluq, hörmət, onları olduğu kimi qəbul etmək və s. şəxsi keyfiyyətlərə malik olmağın vacib olduğunun izahıdır. Yəni, *“Dost yaman gündə tanınar”*, *“Vəfalı dost yad olmaz, görməsə yüz il səni”*, *“Dostun min isə azdır, düşmən bir isə çoxdur”*, *“Eyibsiz dost axtaran dostsuz qalar”*, *“Dostu olan eyib görməz”* [1,60] və s. bu kimi atalar sözlərini nümunə gətirərək insanların birliyə çağırılması, əslində, bütün insanlara dost münasibət göstərilməsinin nümunəsidir. Həmçinin multikulturalizmin əsas prinsipi olan sülhün, bərabərliyin, birliyin çağırıcısı olma ifadəsinin təzahürüdür.

Atalar sözlərini incələyən zaman qarşımıza çıxan digər məna yükünü özündə əks etdirən bir sistem nümunələrdə isə başqa xalqlara aid edilmiş nümunələrə rast gəlinir. Bunlardan biri olan *“Dəvəçi ilə dostluq edənin darvazası gen gərək”* atalar sözündə *“dəvəçi”* sözü ərəbləri ifadə edir və ərəblərlə dostluq münasibətindən bəhs edilir. Belə ki, keçmişdə ərəblərə dəvə saxladıqlarına görə *“dəvəçi”* de-

yilirmiş. Burada da Azərbaycan xalqının tolerant olduğunun və tolerantlığın qaynaqlarının keçmişə gedib çıxdığının təsdiqi vardır.

Bundan başqa da bir neçə nümunə göstərə bilərik. Burada da monqollara aid edilib və əsas məqsəd monqolların işğalı zamanı onlardan özünü müdafiəsi üçün yarandığı vurğulanır:

“Girdin bazara gördün hamı gözü cumuxdur, sən də ol gözü cumux” [1,56].

Azərbaycan ərazisində yaşayan digər etnik birliyin nümayəndəsinə həsr edilmiş:

“Türk türkü vurur, arada 'tat' aparar” və *“Çox öyünmə, tat qızı, pendirindən tük çıxır”* *“Türkün gəlişi, tatın görüşü”*, *“Türkü at yıxar, tatı at”*, *“Ləzgiyə dedilər: can şirindir, bəkməz? Dedi: iki dostun arasına girməx olmaz”*, *“Ləzgiyə dedilər: göyə çıxma bilərsənmi? Dedi: Bəkməz yesəm çıxaram”*, *“Tat ata mindi, Tanrısın tanımadı”* [1,59-69] kimi atalar sözlərində də tolerantlıq müşahidə olunur. Bu da Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatındakı multikultural elementlərin varlığına və tarixinin qədimliyinə nümunədir.

Epik növə məxsus əsərlərin tədrisində – təcrübi məşğələlərdə tələbələrin müstəqil işi üçün tapşırıqların yerinə yetirilməsi, ev tapşırığı, yaxud layihə işləri kimi davam etdirilməsi məqsəduyğundur.

Mövcud ədəbiyyatda “multikulturalizm” anlayışının mahiyyəti “çoxmədəniyyətlik” kimi izah edilir. Multikulturalizmin əhatə dairəsi ilə bağlı fərqli fikirlər səsləndirilmişdir. Məsələn, bir sıra alimlərin fikrincə, multikulturalizmi cinsi azlıqların nümayəndələrinə, qadınlara, şikəstlərə, bütün məzlum insan qruplarına, məsələn, afro-amerikalılara və s. aid etmək məqsəduyğundur. Lakin tədqiqatçıların əksəriyyəti multikulturalizm dedikdə **etnik, irqi, dini və mədəni** müxtəliflikləri və bu müxtəlifliyin əsasını təşkil edən **dəyərləri** nəzərdə tutur.

Multikulturalizm və **interkulturalizm** anlayışlarını eyniləşdirmək yanlışdır.

Etnik-mədəni qrupların bir-birindən təcrid olunmasının qarşısı daima alınmalıdır. Bunun üçün ən səmərəli yol etnik, irqi, dini və mədəni qrupların nümayəndələrinin arasında ünsiyyətin artırılmasıdır. Ünsiyyətin artırılması üçünsə nümayəndələrin arasında dialoq və əməkdaşlığın genişlənməsinə nail olmaq lazımdır. Nəticədə integrasiyanın güclənməsi, ümumi sosial-mədəni mühitin yaranması gerçəkləşir. Bu isə intellektual cəmiyyətin formalaşması yolunda mühüm addımdır.

Xalqın milli-mənəvi dəyərlərinin yaşadılmasında onun mənəvi sərvətinin – ədəbiyyatın, mədəniyyətin, ümumiyyətlə, incəsənət növlərinin rolu əvəzsizdir. Bu mövqedən çıxış edilməklə Azərbaycan multikulturalizminin şifahi xalq ədəbiyyatında təzahür özəlliklərinin araşdırılması məqsəduyğun sayılmış və maraqlı nəticələr əldə edilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan nağılları. 5 cildə, I c., “Bakı”, “Şərq-Qərb”, 2005.
2. <http://www.nagillar.az/article/a-41.html>
3. Haqverdiyev Ə. Seçilmiş əsərləri, I cild, Bakı, 1962.
4. Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı, “Elm və təhsil”, 2012.
5. Haqverdiyev Ə. Seçilmiş əsərləri, I cild, Bakı, 1962.

